

فهرست مطالب

بخش اول: علم کلام؛ موضوع، غایت، تعریف، روش و تاریخچه علم کلام ۱۱

- فصل اول: موضوع، غایت، تعریف و روش علم کلام..... ۱۳
- موضوع علم کلام..... ۱۳
- اهداف و رسالت‌های کلام..... ۱۳
- روش علم کلام..... ۱۳
- بررسی تعریف‌های علم کلام..... ۱۴
- نسبت فلسفه و کلام..... ۲۱
- فصل دوم: تاریخچه علم کلام..... ۲۳
- مراحل شکل‌گیری علم کلام..... ۲۳
- متکلمان شیعه..... ۲۵
- عقاید خاص کلامی شیعه امامیه..... ۲۷
- مرحله سوم - پس از شهادت امام علی..... ۲۹
- معتزله..... ۳۳
- هماهنگی شیعه با معتزله..... ۳۴
- دولتی شدن مذهب اعتزال..... ۳۴
- اصول عقاید شاعره..... ۳۶

بخش دوم: براهین اثبات وجود خدا ۴۵

- مقدمه..... ۴۷
- ۱- برهان فطرت..... ۴۸
- ۲- برهان نظم..... ۵۰
- تقریر دیگری از برهان نظم..... ۵۳
- ۳- برهان امکان..... ۵۴
- ۴- برهان صدیقین..... ۵۶
- ۵- برهان محاسبه احتمالات..... ۵۸
- ۶- برهان موازنه و کنترل..... ۵۹

- ۶۰ ..... ۷ - راه یابی جانداران.....
- ۶۰ ..... ۸ - برهان حدوث.....
- ۶۰ ..... ۹ - برهان حرکت.....
- ۶۰ ..... ۱۰ - هدف گرایی میان پدیده های جهان.....

بخش سوم: صفات الهی ۶۵

- ۶۷ ..... فصل اول: تقسیم بندی صفات الهی.....
- ۶۷ ..... تقسیم بندی صفات الهی.....
- ۶۹ ..... فصل دوم: امکان شناخت صفات خدا.....
- ۷۳ ..... فصل سوم: راه های شناخت اوصاف الهی.....
- ۷۸ ..... فصل چهارم: علم الهی.....
- ۸۲ ..... فصل پنجم: قدرت.....
- ۸۲ ..... معنای قدرت.....
- ۸۲ ..... معنای قدرت الهی.....
- ۸۲ ..... دلایل قدرت الهی.....
- ۸۳ ..... عمومیت قدرت خدا.....
- ۸۵ ..... فصل ششم: حیات الهی، ازلیت و ابدیت.....
- ۸۵ ..... حیات الهی.....
- ۸۵ ..... حیات مخلوقات.....
- ۸۷ ..... وصف قرآن و روایات از حیات الهی.....
- ۸۸ ..... ازلیت و ابدیت خداوند.....
- ۸۸ ..... دو تفسیر از ازلیت و ابدیت الهی.....
- ۸۹ ..... دلیل بر ازلیت و ابدیت خداوند.....
- ۸۹ ..... ازلیت و ابدیت خداوند در قرآن و روایات.....
- ۹۱ ..... بینایی و شنوایی خداوند.....
- ۹۲ ..... فصل هفتم: اراده الهی.....
- ۹۲ ..... حقیقت اراده در انسان.....
- ۹۳ ..... آراء گوناگون متکلمان در بیان حقیقت اراده الهی.....
- ۹۴ ..... دلیل متکلمان بر اراده الهی.....
- ۹۴ ..... اراده تکوینی و تشریحی.....

۹۴	اراده و مشیت الهی در قرآن و روایات.....
۹۸	فصل هشتم: حکمت الهی.....
۱۰۲	فصل نهم: حکمت الهی و مسئله شر.....
۱۰۲	مقدمه.....
۱۰۲	چند نکته.....
۱۰۳	راه حل های مسئله شرور.....

بخش چهارم: توحید ۱۰۹

۱۱۱	فصل اول: باورِ توحید در اسلام.....
۱۱۱	توحید در دیگر ادیان الهی.....
۱۱۲	عمق و ژرفای آموزه توحید در اسلام.....
۱۱۲	معنای لغوی "توحید".....
۱۱۴	توحید در قرآن و سنت.....
۱۱۴	اهمیت توحید در اسلام و دیگر ادیان آسمانی.....
۱۱۷	توحید و شرک در تاریخ.....
۱۲۳	فصل دوم: اقسام توحید و شرک.....
۱۲۳	الف) مراتب توحید.....
۱۲۷	ب) اقسام شرک.....
۱۳۱	فصل سوم: آثار توحید و شرک در قرآن کریم و روایات.....
۱۳۱	الف - آثار توحید.....
۱۳۳	ب) آثار شرک.....
۱۳۵	ج) توحید و شرک از منظر قرآنی و روایات.....
۱۳۸	قرآن کریم و عوامل شرک.....
۱۴۴	مبارزه همه جانبه قرآن با شرک.....

بخش پنجم: شرح و بسط اقسام نه گانه توحید و شرک ۱۴۵

۱۴۷	فصل اول: توحید ذاتی.....
۱۵۳	فصل دوم: توحید صفاتی.....
۱۵۳	اسم و صفت.....
۱۵۳	صفات ثبوتیه و سلبیه.....

۱۵۵	.....حقیقت صفات ثبوتی و سلبی
۱۵۸	.....عینیت ذات و صفات در آیات و روایات
۱۵۹	.....قرآن کریم و اطلاق ذاتی واجب
۱۶۱	.....فصل سوم: توحید در خالقیت
۱۶۳	.....شرک در خالقیت
۱۶۵	.....فصل چهارم: توحید در ربوبیت
۱۶۵	.....معنای ربّ
۱۶۵	.....توحید ربوبی
۱۶۶	.....قرآن کریم و توحید ربوبی
۱۶۷	.....مشرکان و توحید ربوبی
۱۶۹	.....فصل پنجم: توحید در تشریح و قانون گذاری
۱۷۱	.....قرآن کریم و توحید در قانون گذاری
۱۷۳	.....شرایط قانون گذاری
۱۷۴	.....فصل ششم: توحید و شرک در اطاعت
۱۷۶	.....فصل هفتم: توحید در حاکمیت
۱۷۸	.....فصل هشتم: توحید در عبادت
۱۷۹	.....مفهوم عبادت در قرآن
۱۸۱	.....عبادت از دیدگاه وهابیت
۱۸۶	.....فصل نهم: توحید در استعانت
۱۹۳	.....منابع و ماخذ

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله و صلى الله على محمد و آله الطاهرين

اسلام آيين توحيد و يكتاپرستي است و در اهميت توحيد همين بس كه پيش از تصديق به پيامبراکرم، اولين شرط تشرف انسان به آيين حيات بخش اسلام و ورود به سعادت و رستگاري است. اندیشه توحیدی نه تنها در قلمرو عقاید اسلامی، که در دیگر حوزه‌های تعالیم الهی، مانند اخلاق و فقه، نقش اساسی دارد. توحيد ریشهٔ درخت اسلام است و دیگر تعالیم اعتقادی، اخلاقی و علمی، شاخ و برگ و میوه‌های آن هستند. توحيد به دو شاخه نظری و علمی تقسیم می‌شود. توحيد نظری، اعتقاد قطعی به یکتایی خدا در ذات، صفات و افعال است. اعتقاد توحیدی هر گاه در جان آدمی ریشه بگذارد به اعمال و رفتار او، رنگ و بوی خاصی می‌بخشد و رفتار وی با اندیشه توحیدی هماهنگ می‌سازد.

توحیدی نظری به شاخه ذاتی، صفاتی و افعالی تقسیم می‌شود. توحيد عملی نیز خود اقسام و شاخه‌های گوناگونی دارد. در این نوشتار سعی بر آن است که با شیوه کلامی به شرح و بسط هر کدام از اقسام توحيد و توضیح واژه مقابل هر یک از آنها یعنی شرک و عرضه هر کدام بر قرآن کریم و سنت معصومان و عقل گامی در جهت فهم توحيد و شرک و مباحث مربوط به آن برداشته شود. این نوشتار می‌تواند منبعی برای تدریس واحد درسی "کلام یک" در رشته حقوق اسلامی نیز قرار گیرد؛ به امید آنکه مورد قبول صاحبان فهم و کمال قرار گیرد و صاحب‌نظران، این جانب را از راهنمایی‌های خویش به‌رمند سازند.

avabook.com

بخش اول

علم کلام؛ موضوع، غایت،

تعریف، روش و تاریخچه علم کلام

avabook.com

avabook.com

فصل اول: موضوع، غایت، تعریف و روش علم کلام

برای علم کلام تعاریف گوناگونی ارائه شده است. برخی از آن تعاریف اشاره به اهداف و رسالت‌های علم کلام و برخی نیز با توجه به روش معمول در علم کلام و برخی دیگر با توجه به موضوع علم کلام ارائه شده است. اما در این میان بهترین تعریف، آن است که در بردارنده موضوع، روش و اهداف علم باشد، براین اساس شایسته است نخست موضوع، روش و هدف یا اهداف علم کلام مشخص شود، آن‌گاه تعریف علم کلام ارائه گردد.

موضوع علم کلام

درباره موضوع علم کلام نظریه‌های مختلفی ارائه شده است که از میان آن به دو نظریه اشاره می‌کنیم:

- ۱- موضوع علم کلام، خداوند (اثبات وجود، صفات و افعال الهی) است.
  - ۲- موضوع علم کلام، عقاید دینی است.
- اکثر محققان معاصر موضوع کلام را عقاید دینی می‌دانند.

اهداف و رسالت‌های کلام

در یک جمع بندی از سخنان متکلمان می‌توان اهداف علم کلام را چنین برشمرد:

الف) رسیدن به دین‌داری مستدل و محققانه در زمینه عقاید دینی.

ب) اثبات پیش‌فرض‌ها و موضوعات سایر علوم دینی از طریق علم کلام. (به این معنا که تا وجود خداوند و رستاخیز و فرستادن انبیاء در کلام ثابت نشود و تا زمانی که بحث‌های مربوط به هدفمندی و تکلیف انسان در این علم بررسی نگردد، بحث در سایر علوم اسلامی، مانند تفسیر، فقه، حقوق و... بی‌پایه و بدون معنا خواهد بود).

ج) هدایت حق‌جویان و نقد سفسطه‌گران.

د) دفاع از اصول و عقاید دینی.

روش علم کلام

علم کلام علمی تک‌روشی نیست؛ بلکه به مقتضای رسالت‌های گوناگونی که دارد، از روش‌های مختلف بهره می‌گیرد. متکلم جهت تامین هدف اول و دوم فقط از راه استدلال

یقین‌آور و برهانی وارد می‌شود، ولی در رابطه با دو رسالت اخیر، از همه روش‌های استدلالی بهره می‌گیرد. در این دو هدف انتخاب روش به عهده متکلم است که با در نظر گرفتن تفاوت‌های فکری و روحی طرف‌های بحث و نیز شرایط مختلف زمانی و مکانی و جز آن، شیوه استدلال مناسب را بر می‌گزیند. از این رو روش کلام، گاه برهانی است و زمانی جدلی و خطابه‌ای.

بررسی تعریف‌های علم کلام

پس از آگاهی از موضوع، غایت و روش‌های بحث در علم کلام و با توجه به اینکه تعریف علوم از طریق یکی از امور یاد شده (موضوع، غایت و روش بحث) انجام می‌گیرد؛ جامع‌ترین تعریف آن است که مشتمل بر همه این جهات باشد، در این فصل به بررسی و نقد نمونه‌هایی از تعریف علم کلام پرداخته و جامع‌ترین تعریف را یادآور می‌شویم.

۱. ابن‌خلدون (عبدالرحمن حضرمی، م. ۸۰۸ ق.) در تعریف علم کلام نوشته است:

"هو علم يتضمن الحجاج عن العقائد الايمانية بالادلة العقلية والرد على المبتدعة المنحرفين في الاعتقادات عن مذاهب السلف و اهل السنة".^۱ علم کلام متکفل احتجاج و اقامه دلایل عقلی بر عقاید دینی و رد بدعت‌گذاران و منحرفان از روش‌های پیشینیان و اهل سنت در اعتقادات می‌باشد.

در تعریف فوق چند نکته مورد توجه قرار گرفته است:

(الف) دفاع از عقاید (رسالت و غایت علم کلام)

(ب) موضوع علم کلام (عقاید دینی)

(ج) بهره‌گیری از دلائل عقلی (روش علم کلام)

ابن‌خلدون در تعریف علم کلام از موضوع، روش و غایت علم کلام بهره گرفته است، و از این جهت الگوی تعریف جامع را برگزیده است، ولی نکته‌ای که وی در پایان تعریف خود اضافه نموده است، یعنی مقابله با انحراف از روش‌های اهل سنت در اعتقادات، ربطی به تعریف علم کلام، به گونه‌ای که همه مذاهب کلامی اسلامی را شامل شود، ندارد و تنها به مذهب کلامی خاصی نظر دارد. نتیجه این اشکال، جامع نبودن تعریف ابن‌خلدون است.

مؤلف "تاریخ فلسفه در جهان اسلامی" نیز همین خطا را تکرار کرده و رسالت علم کلام را دفاع از حدیث دانسته و بر این اساس گروه عدلیه را در زمره متکلمان به شمار نیاورده و کلام اسلامی را منحصر در مکتب کلامی اشاعره دانسته است. روش‌های بحث کلامی نیز به دلایل عقلی اختصاص ندارد و از راه‌های دیگر نیز می‌توان در علم کلام استفاده نمود.

۲. علم کلام علمی است که پیرامون اصول عقاید یا اصول دین بحث می‌کند و به همین جهت آن را علم اصول دین و علم اصول عقاید نیز می‌نامند. در این بیان، علم کلام از طریق بیان موضوع، تعریف شده است. متکلم شیعی، کمال‌الدین ابن میثم بحرانی (م. ۶۷۹ق.)، علم کلام را این گونه تعریف کرده است.

۳. علم کلام درباره ذات و صفات و افعال خداوند بحث می‌کند و به همین جهت آن را علم توحید و صفات نیز نامیده‌اند. این تعریف از آن کسانی است که موضوع علم کلام را ذات و صفات و افعال الهی دانسته‌اند.

۴. شریف جرجانی (علی بن محمد، م. ۸۱۶ق.) برای علم کلام چنین تعریفی نقل نموده است: کلام علمی است که پیرامون معاد و مسائل مربوط به آن مانند بهشت، دوزخ، صراط، میزان، ثواب و عقاب، بحث می‌کند.^۱ این تعریف جامع نیست.

۵. قاضی عضدالدین ایجی (م. ۷۵۶ق.) علم کلام را چنین تعریف کرده است:

"هو علم يُقْتَدَرُ معه على اثبات العقائد الدينية بإيراد الحجج ودفع الشبه." ^۲ کلام، علمی است که به واسطه آن انسان بر اثبات عقاید دینی به وسیله استدلال و پاسخ به شبهات، توانا می‌گردد.

در این تعریف قیود ذیل به کار رفته است:

الف. موضوع علم کلام، عقاید دینی است.

ب. هدف علم کلام، اثبات عقاید دینی و دفع شبهات از آنهاست.

ج. شیوه بحث کلامی که اقامه دلایل گوناگون است.

امتیاز تعریف ایجی بر تعریف ابن خلدون در قید اخیر است، زیرا وی دلیل و حجت را در علم کلام به دلیل عقلی اختصاص نداده است.

۱- التعريفات، ج ۱، ص ۵۹.

۲- الموافق، ج ۱، ص ۳۱.